

- ridna.ua/2013/10/naperedodni-richnytsi-kobzarya-cherkaskyj-hubernator-znyschuv-200-litnyu-pamyatku-u-moryntsyah/.
23. *Олесь О.* Т. Шевченкові / О. Олесь // Нова Рада. — 1918. — № 32. — С. 2.
 24. *П. Г.* Шевченко й освіта народу / П. Г. // Шлях. — 1919. — Ч. 4. — С. 1—2.
 25. *Половчанський М.* Шевченко й Українські футуристи / М. Половчанський // Рідний Край. — 1921. — Ч. 52. — С. 3.
 26. Прилуцкая Мысль. — 1918. — № 11. — С. 1.
 27. Приездъ представителя пана гетмана на открытіе памятника Т. Г. Шевченко // Наше Слово. — 1918. — № 16. — С. 3.
 28. Проф. Ягіч про Шевченка // Діло. — 1917. — Ч. 23. — С. 1.
 29. *Сахаренко.* Не забудьмо помянути / Сахаренко // Рідне Слово. — 1918. — Ч. 11. — С. 1.
 30. *Сумцов М.* Вплив Шевченка (переважно на письменників) / М. Сумцов // На 60-ті роковини смерті Т. Г. Шевченка : додаток до № 39 «Вістей». — 1921. — № 39. — С. 3—4.
 31. *Фосняк М.* Повстанці — наслідовники Шевченка / Максим Фосняк // Рідний Край. — 1921. — Ч. 52. — С. 2.
 32. *Чуб Д.* Живий Шевченко : біогр. та літературозн. оповіді / Дмитро Чуб. — К., 1994. — 141 с.
 33. Шевченківські дні на Україні. Март 1920 року // Рідний Край. — 1921. — Ч. 52. — С. 4.
 34. Шевченко в сучасній добі // Рідний Край. — 1921. — Ч. 53. — С. 1.
 35. *Шевченко Т.* Кобзар / Тарас Шевченко. — К., 1985. — 621 с.
 36. Шевченкові роковини // Діло. — 1909. — Ч. 53. — С. 1.

Роман Бліхарський

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ
НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ВІСТИ ВУЦВК» (1922—1923 рр.)

Коротко розглянуто становище радянської преси під час лібералізації більшовицького режиму. Досліджено концептуальну основу висвітлення авторами газети «Вісти ВУЦВК» специфіки соціокультурного середовища періоду впровадження нової економічної політики.

Ключові слова: нова економічна політика, техніка, пропаганда, Пролеткульт, непман, «ловкач».

Кратко рассмотрено состояние советской прессы во время либерализации большевистского режима. Исследована концептуальная база освещения авторами газеты «Вести ВУЦИК» специфики социокультурной среды периода внедрения новой экономической политики.

Ключевые слова: *новая экономическая политика, техника, пропаганда, Пролеткульт, нэпман, «ловкач».*

In the article the state of the Soviet press in the period of liberalisation of the Bolshevik regime has been briefly examined. The conceptual basis of coverage of specifics of sociocultural environment during the period of introduction of the new economic policy by the authors of «Visty VUTSVK» has been studied.

Key words: *New Economic Policy, technics, propaganda, Proletkult, NEPman, «dodger».*

Формування ментальності великих соціальних груп — процес тривалий та нерівномірний. Якщо припустити лінійність її становлення, то є очевидним, що в періоди активних реформ та інших зумовлених ними соціальних практик себе являють унікальні складові масової свідомості.

Суб'єкти змін, які в масовій свідомості набувають образної репрезентації, у системі соціальних відносин відіграють важливу роль. Колективні ілюзії, що віднаходять у повсякденності свої реальні прототипи, стають основою для формування соціальної психології і стереотипів поведінки як їхнього невід'ємного елемента [11].

У процесі апробації цього комплексу стають очевидними певні невідповідності та недієздатності. Це насамперед стосується панівної ідеології, що претендує на тотальність та всеохопність. Проте тяжіння до цих ознак не звільняє ідеологічних респондентів від відповідальності за наслідки та побічні фактори, що з'являються у процесі реалізації політичних максим.

Стереотипи, що закріплюються у медіапросторі, дають про себе знати протягом усього періоду функціонування соціальної системи і сприймаються як своєрідний символ епохи. Парадокс преси тоталітарного характеру, спрямованої на формування цих суспільних стереотипів, полягає в тому, що вона також піддається впливові, проектуючи на себе власноруч створені соціальні штампи. При наявності дискусійного моменту медіазасоби в різних формах фіксують типи, які є об'єктами пропагандистської та інформаційної кампанії.

Соціокультурний підхід дасть нам змогу розглянути період функціонування радянської преси за допомогою методичного інструментарію, що був актуальний при формуванні медійної парадигми в період, який нас цікавить, а також розглянути процес формування суспільної позиції стосовно типових проявів нової економічної політики, віднайти концептуальні суперечності в дискурсі радянської періодики на початкових етапах її становлення.

Для об'єктивності висвітлення функціонування преси періоду непу необхідно з'ясувати політичний контекст та нормативний базис, який становив її ідеологічну основу.

Під час модернізації суспільства повоєнного періоду засоби масової комунікації відігравали одну з головних ролей, оскільки використовувалися політиками як плацдарм для розгортання своєї пропаганди. Модифікації центральної ідеологічної лінії політичного угруповання, що прагнуло реалізувати свої цілі, безпосередньо впливали на концепцію комунікатів друкованих органів.

Періоди до і після реформ у галузі економіки ґрунтуються на принципі часткового протиставлення. Під час громадянської війни та військової інтервенції радянська преса проходила етап стабілізації та диференціації, формуючи поряд з радіотелеграфом монолітну політематичну систему.

Розвиток більшовицької преси та заборона опозиційних пресових органів стали причиною повного домінування на контрольованій більшовиками території преси партійних комітетів та органів радянської влади. Із утвердженням однопартійної політичної системи усі опозиційні періодичні видання були заборонені [10].

Щоб окреслити проблематику, яка становила основу радянської преси в період відбудови та реорганізації господарської системи на підконтрольній більшовикам території, коротко розглянемо політичну та економічну ситуацію періоду означених реформ.

Маневри в господарській політиці більшовиків, окрім суто економічних мотивів, мали також політичне підґрунтя. Михайло Трихрест зазначає: «...большевики зовсім не резигували зі своїх позицій, а робили лише вимушений відступ»; «...використали НЕП, щоби виявити ті творчі національні сили України, які склали найбільшу загрозу для його. В дальшому вони знищили їх і тим прочистили собі шлях до тотального поневолення України. Найкращим доказом

того є та низка судових і ще більше позасудових процесів, що мали на меті цілковите знищення української інтелігенції та найбільш активних сил селянства та робітників» [14, с. 3].

Стосовно мети реформ в економічній політиці дослідник відзначає, що, запроваджуючи неп, більшовики мали на меті за рахунок приватної господарської ініціативи громадян подолати економічну кризу, що дозволило б також виявити та репресувати членів соціуму, у діяльності яких простежуватимуться «капіталістичні тенденції», створити матеріальну базу та фінансовий потенціал для майбутньої воєнної експансії під ідеологічним прикриттям всесвітньої соціалістичної революції [14, с. 11].

Уже 1921 р. в радянській журналістиці пріоритетними визначалися питання організації пропаганди нової економічної політики. Повідомлення у пресі мали суто декларативний характер. Попри партійні настанови у газетах того періоду були відсутні чітке висвітлення проблематики та аналіз політико-економічних процесів, оскільки партійна преса ще не адаптувалася до нових умов.

До кінця 1922 р. у радянської преси існувала низка проблем з інфраструктурою, зокрема: слабка матеріальна та технічна база, нестача журналістських кадрів, низька кваліфікація наявних [1].

Однак, незважаючи на означені проблеми, політичний тиск преси на суспільство не втрачав свою напругу. З початком періоду економічних реформ пресові органи стають підконтрольними адміністративно-керівним структурам [10] — з метою перетворення преси у засіб контролю промислового, аграрного, а в подальшому — приватного секторів економіки.

В «Історії партійно-радянської преси України» опубліковано циркулярний лист «Всім губкомам КП(б)У», де згідно з рішенням пленуму ЦК РКП розкривалися нормативні засади, які становили її ідеологічну основу, зокрема, зазначалося, що вся преса України повинна регулярно висвітлювати як основні принципи, так і поточні завдання та стан економічної реформи, і цим питанням треба частіше присвячувати передові статті, замість висвітлення питань міжнародної політики [4, с. 98].

Згідно з партійним замовленням працівники преси зобов'язувалися «досліджувати глибинні процеси економічного життя, ґрунтовно вивчати господарську практику, доходити до політичних і

моральних основ передового досвіду, не відривати економіку від політики, рекламувати зразкову постановку місцевої роботи» [4, с. 97].

Розглянемо приклади аналітичних та редакційних публікацій газети «Вісти ВУЦВК» періоду 1922—1923 рр., що містять пріоритетні полемічно акцентовані погляди та оцінки соціокультурної ситуації у перші роки реформ в економіці та політиці радянської України.

Погляди редакції видання на культуру загалом та мистецтво зокрема відрізнялися від ідеологем Пролетарської культурно-просвітницької організації. Остання розглядала культуру післяреволюційного періоду як нову та особливу форму суспільної — «робітничої» — діяльності, що перебуває в органічній єдності з політичним, кооперативним та професійним рухами, а клас робітників — як єдиного носія чистої «пролетарської ідеології», при повній ігноранції інтересів сільського населення, інтелігенції тощо. Стосовно ставлення до надбань минулого, то Пролеткульт наголошував на необхідності критичного засвоєння та ревізії цінностей [15].

На противагу Пролеткульту видавці «Вістей ВУЦВК» виступали проти епізодичності та фрагментарності в погляді на культуру. В одній із статей газети — «Увага на залізо» Є. Касяненко — зазначалося, що «треба рішуче зрестися методи підкидати масам в справах культури *pars pro toto*. Культура є культурою, а не тим лишень, що мав на увазі і чим цікавився до цього часу спеціально пролеткульт. Культура є сумою історично здобутого досвіду людства в сферах науки, техніки й мистецтва, котрий певним своїм ступінем одбивається щоденно в побуті» [5].

Аналізуючи авторську фразу про структуру «буржуазного капіталістичного світу», зауважуємо послідовність в ієрархії значень і цінностей: *побут* опирається на соціально-економічні відносини, які, своєю чергою, базуються на *продукції*, що є функцією у структурі *техніки*. Тож капіталістичний світ з «блискавично хутким темпом розвитку», уклад якого виступає об'єктом основної критики автора, і є результатом прогресу техніки, «з його надмірною експльоатацією робітництва, з його сукотами й пращами для пролетарських низів і мистецтвом для буржуазних верхів».

Наука і техніка стали основою капіталістичного суспільства, а мистецтво для нього було лише «отложенієм», необов'язковим

додатком, що тільки констатував та інтерпретував факти й віддзеркалював основні його риси.

Звідси — негативна конотація самого поняття «мистецтво», оскільки воно асоціюється з мистецтвом *їхнім*, а має бути — *наше*. І передумовою цього стане формування соціуму як носія ментальної єдності.

В умовах класової диктатури Пролеткульт обслуговує потреби пріоритетного соціального страту. Далі постає питання виразної техніцистської спрямованості тогочасної культури. Тут Є. Касяненко пропонує концепт *класового розуму* пролетаріату і здійснює певний реверс у причинно-наслідковому зв'язку. Техніку, на думку автора, необхідно розглядати як інструмент експлуатації. Цільна культура постане тоді, коли Пролеткульт «центр ваги в цій роботі перенесе з мистецтва саме на техніку», що дасть можливість зосередити навколо себе «куди ширші маси культурних елементів робітництва, а здобувши маси легше і впливатиме на них ідеологічно, виконуючи тим завдання і партії і революції» [5].

Аналізуючи стан мистецтва, В. Меллер вказує, що воно як один із найголовніших проявів культури перебуває у хаотичному та неупорядкованому вигляді і «зовсім не користується тим авторитетом, яким, природна річ, через умови практицизму буденщини, користується наука».

Причину автор вбачає у тому, що такий «стан річей є наслідком передреволюційного розкладу, коли мистецтво було позбавлено безпосереднього завдання й коли його було викинено на ринок, як певне матеріальне надбання, що повинне виключно доповнити комфорт буржуа» [9].

Комерціалізація мистецтва у «Вістях ВУЦВК» трактувалась як однозначно негативне явище, оскільки ті, хто володіли фінансовим потенціалом, почали зосереджувати увагу на мистецтві «для того, щоб зробити його знаряддям закріплення своїх ідей, своєї етики та моралі», і в таких умовах «все знижуючи свою художню вартість та ідейний зміст, пристосовуючись до смаку глядача-спекулянта» [13].

Окрім амбівалентних категорій «*старе — нове*», актуальними були платформи: інформаційний простір, сконструйований із доктринальних систематичних текстів — повідомлень про масштабні події, та безпосередній побут, в якому ідеали, що ротувались у засо-

бах масової інформації, мали проявлятися і втілюватися. Прикметним є те, що в матеріалах полемічного характеру в цьому «*лобатовому*» і знаходились об'єкти для критики.

Під час реформ у суспільстві з'явилася чітка розмежованість між ідеологічним та буденним, яка перебувала в латентному стані і проявлялася разом зі змінами в економічній політиці [6, с. 212].

При вивченні складних соціальних феноменів, що висвітлювалися на сторінках видання, виокремлюємо з дискурсу ті теоретичні конструкти, які характеризують соціокультурні аспекти періоду впровадження нової економічної політики. З'ясовуємо формування соціальних кластерів, що становили основу понять, якими оперувала медіапропаганда. Посилаючись безпосередньо на текст публікацій, конкретизуємо головний об'єкт критики.

В умовах переструктурування ринку і формування на цій основі нової суспільної ментальності образ *ворога* «старого зразка» адаптується до нових умов, оскільки «НЕПо, давши де-який простір розвитку приватнокапіталістичних відносин, припустили формування на їх ґрунті нової буржуазії в радянських республіках. Руїни господарства з одного боку, а з другого — непевність стану буржуазії в робітничо-селянській країні, сприяли витворенню особливого типу буржуа — «непмана», як його уже охрещено» [12].

Образ, створений у медіадискурсі та офіційній пропаганді, отримав назву «непман». У подальшому цей символ класового ворога викристалізувався у чіткий стереотип, з усіма характерними ознаками та своїм місцем і модусом поведінки в соціумі, які постійно відображалися у публіцистиці «Вістей ВУЦВК».

Дослідники проблематики нової економічної політики розглядають непмана як цілком самостійний соціокультурний феномен і як своєрідний символ епохи [8].

Фігура непмана стала уособленням т. зв. міщанської культури, яка була несумісною з ідеологією більшовизму. Через фактичну неструктурованість тогочасного суспільства і збереглися типажі, що ставали об'єктами інформаційної війни.

Окрім міщанського типу, в газетних публікаціях трапляється образ, який має регіональне «забарвлення» соціального стереотипу. Принцип протиставлення також лежить в основі розгляду, але по-іншому, ніж це простежувалось у попередніх прикладах, розставлено акценти.

Зокрема, П. Лісовий характеризує стан ринкових відносин у Чернігові. Автор протиставляє неп у чернігівських умовах харківській метушні на «блабазі», вказує на відмінність у динаміці ринків, описуючи її як «лінивий рух». Головною дійовою персоною чернігівського ринку, на його думку, є «сільський «дядько», який «дає тон всьому непові» і відсутність якого фактично паралізує ринок, бо «червоним купцям» тоді нічого не залишається робити, як тільки кувати коло своїх крамничок та рундуків і ганяти обивательських свиней, що спокійно походжають серед них» [7].

Стосовно довоєнного становища суб'єктів, які в часи нової економічної політики вписувались у поняття «непман», думки дослідників не є тотожними, оскільки об'єктивне вивчення цього соціокультурного явища почалося тільки в пострадянський період, проте існує твердження, що не важливо, з якої верстви населення були вихідці, з яких згодом сформувалася ця соціальна група, — важливий біографічний чинник, тобто те, як люди потрапляли до неї.

Незважаючи на політику нівеляції та уніфікації народних мас, проваджену радянським урядом, усе ж траплялися випадки «соціальних ліфтів», і, судячи з того, що символ «непман» став прикметною ознакою епохи й активно формувався засобами масової комунікації, випадки переміщення із прошарку у прошарок не були унікальними. Варто зауважити, що сприятлива ситуація для творення цього стереотипу виникла напередодні впровадження нової економічної політики.

Такі «транспортні» операції впливали на динаміку культури. Якісні зміни соціального становища не завжди збігались із якісними змінами в межах культури, яка переформатовувалась у масову [6, с. 214].

Однак існував набір суспільних моделей, які не дисонували з більшовицькою ідеологією, як-от: «Професор, кооператор, студенти, діти. Одні з них — уламки старого суспільства, які оказались придатними до будування нового, другі, наймолодші резерви, що змалечку просякаються новим духом, треті — старі наші знайомі, свої товариші, які завоювали фортеці, де одсиджувався досі наш ворог» [3].

Уся ж критика в газетних матеріалах зосереджувалась навколо «ловкачів» — вертких, метикуватих, дрібних і нахабних представ-

ників багатоголового намулу буржуазного ладу, які творили його тло, давали тон життю суспільства...», які до економічних та соціальних реформ «ховались від соняшного світла (а ще більше — від Надзвичайному під скромними вбраннями радянських службовців, на посадах фахових радників оргінстрів, завхозів, і т. п., і т. п.)» [2].

Явища, охарактеризовані на сторінках преси як «криві усмішки» нової економічної політики, були реакціями на провокативні дії «ловкачів». Звідси і критичний «шлейф» у пресових повідомленнях, і відповідний спектр вражень при сприйнятті такої інформації. Саме діяльність «приватника» породжувала численні економічні, соціальні та політичні проблеми, зокрема негативний вплив на цінову політику, рівень життя населення тощо [11].

Аналізовані публікації дали нам змогу виокремити тезаурус, що став концептуальною основою інформаційної кампанії у період впровадження нової економічної політики, а також поняттєвим ядром, навколо якого формувався дискурс видання.

Дискурсивну основу «Вістей ВУЦВК» формувала чітка концепція побудови й функціонування соціуму та його складових. Культура розглядалася цілісно — як резюме усієї наукової, технічної та мистецької діяльності людства, комплекс якої відображався у повсякденному житті суспільства.

Видавці газети протиставляли себе ідеологічній лінії пролеткультівських формувань, відмежовуючись від техніцистської спрямованості тогочасної культури, яка була пріоритетною у політиці класової диктатури.

Проте в полі зору авторів публікацій, при спробі огляду стану соціуму з перспектив власної концепції, опинилася низка факторів, які були наслідками нової економічної політики. Зокрема, констатовалася комерціалізація мистецтва, інститути якого контролювалися тими, хто в ситуації економічних реформ зосереджував фінансовий потенціал.

На думку творців «Вістей ВУЦВК», ідеологічні та етичні цінності суспільства замінюються суто споживацькими прагненнями і потребами. Як наслідок окресленої взаємодії між продавцем і покупцем, у контексті єдності економіки та культури виникає новий соціальний страт — непманство, що при розгляді проблем в економіці, політиці та культурі стає основним об'єктом аналітики видання.

1. *Борисів Н.* Стереотипна газета / Н. Борисів // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 185.
2. *Г-т.* Криві усмішки НЕПО / Г-т // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 17.
3. Диктатура і демократія // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 280.
4. Історія партійно-радянської преси України. — К. : Вища школа, 1989. — 359 с.
5. *Касяненко Е.* Увагу на залізо / Евг. Касяненко // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 7.
6. *Лебедева В. Г.* Судьбы массовой культуры России. Вторая половина XIX — первая треть XX века / В. Г. Лебедева. — СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2007.
7. *Лісовий П.* Образки провінціального життя / Петро Лісовий // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 130.
8. *Лобач К. В.* Непмани на споживчому ринку України (20-ті роки) / К. В. Лобач. — К. : Інститут історії НАН України, 1994.
9. *Меллер В.* З приводу диспуа / В. Меллер // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 162.
10. *Овсеян Р. П.* История новейшей отечественной журналистики [Электронный ресурс] / Р. П. Овсеян. — М. : Изд-во МГУ, 1999. — 304 с. — Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text/54.htm>.
11. *Орлов И. Б.* Нэпман в массовом сознании 20-х гг.: мифы и реальность [Электронный ресурс] / И. Б. Орлов. — Режим доступа: / http://www.nivestnik.ru/2002_1/2.shtml.
12. Потрібний коректив // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 227.
13. Театри мусять бути пролетарськими // Вісти ВУЦВК. — 1922. — № 68.
14. *Трихрест М.* НЕП на Україні / М. Трихрест. — [Б. м.] : Наша книгозбірня, 1947.
15. <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclp/le9/le9—3091.htm>.

Надія Браїлян

ЖУРНАЛ «НОВА УКРАЇНА» (ПРАГА, 1922—1929 pp.) ЯК ДЖЕРЕЛО ДО БІБЛЮГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Проаналізовано матеріали до бібліографії української періодики, опубліковані в журналі «Нова Україна» (Прага, 1922—1929). Виділено основні групи публікацій, які містять бібліографічну інформацію. Подано список часописів за місцем видання.

Ключові слова: журнал «Нова Україна», бібліографія, українська періодика.